

ԲԱՋՄԱՔԱՆՔԱՐ ՀՈՎՈՒԱՊԵՏԸ

Տ. Թորգոմ Պատրիարքի քարմագեղ յիշատակին

Բախտը չեմ ունեցած ճանչնալու զինք — կ'ըսեմ բախտը և ոչ առիթը կամ պատենութիւնը, այն քաջ համոզումովը թէ անձնապէս զինք (ինչպէս իր տիպի բազմաշնորհ անձեր) ճանչնալն ու անոր հետ յարաբերութիւն մշակելը եզակաւ բախտաւորութիւն մըն է — իր աչքերը փակուած են ծննդեանս եթնհարորդ տարեդարձի վաղորդայնին: (Կը յիշեմ ցուրտ այդ գիշերամուտը, ուր Մայրավանքի մեծ զանգը սգաբեր իր ղողանջը կը խառնէր Հոռովմէագաւան եկեղեցիներու զանգերուն, նայն առաւօտ վախճանած Սրբազան Քահանայապետը սգացող, կրկնապէս ծանրացնելով սգախառն մթնոլորտը Ս. Գաղաքին: Նոր մտած էի Մանկապարտէզ, ու վարժարանը կը փակուէր երեք օրեր, որոնց կէսը կը կազմուէր արդէն շաբաթավերջի արձակուրդէն): Այո, զինք չեմ ճանչցած, բայց գտած եմ զինքը իր տողերուն ու գործերուն ընդմէջէն: Այդպէս են մեծ մարդերը, որոնք կ'ապրին իրենց կոբստական անձերէն անդին, դարերուն ու մարդերուն ժառանգ ձգած իրենց գիրքերով ու գործերով: Ու կա'ն անոր երկերն ու գործերը, ու պիտի մնան ու տեսնեն... Անոր տողերը ունին անոյշ թափանցողութիւն մը: Անոնց մէջէն կարելի է դեռ լսել տրոփը իր մեծ և սիրառատ սրտին և ցուքերը իր բեղուն ու ատոգ մտածողութեան:

Կարճ եղան տարիները իր գահակալութեան, երբ կը խոստացուէր շատ աւելին: Եթէ տարիներ: Փոքր այլ խորհրդաւոր այդ թիւովը չհափուեցա՞ն սակայն տարիները ուրիշ ալ մեծագործ գահակալներու — նոյն ժողովուրդէն ու նոյն ասպարէզէն — սկսելով Ս. Ներսէս Շնորհալիէն ու հասնելով մինչև ժամանակակից ու իրերայաջորդ զոյգ գահակալները Կիլիկեան Աթոռին — բազմամուտ Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեանցն ու ռեկեսիրտ Զարեհ Ա. Վեհափառը: Ե՞րբ է որ տարիներու երկարութիւնը նախապայման է եղած անձի մը տաղանդներու լիազոյն

արժեւորումին: Եթէ շատ մօտ էր թիւը իր եռամեծ ուսուցչին ու նախորդին ալ գահակալութեան տարիներուն:

Միշտ չի պատահիր որ գահ մը կամ պաշտօն մը գրաւելու կոչուած անձը իրական արժանիքով և առանց կանխամտածուած ու ծուռ հաշիւներու առաջնորդութիւն գիրքին: Յաւ ի սիրտ, այս երեւոյթը մեր հանրային կեանքին մէջ վերջերս սկսած է դառնալ յաճախողէպ:

Սխալ այդ ընտրութիւններու արդիւնքն են տուեալ համայնքին կամ հասարակութեան մէջ ծնունդ առած հակամարտութիւնները կամ անախորժ միջադէպերը, որոնցմէ մեծապէս կը տուժէ հաւաքականութիւնը: Թորգոմ Պատրիարք եղաւ յարմարագոյն անձը որ պիտի կրնար լեցնել մեծանուն իր նախորդին և ուսուցչին մահովը թափուր մնացած Գահը Ս. Յակոբեանց, և պիտի շարունակէր ու իր գաղաթումին հասցնէր անով սկզբնաւորուած կրօնական, կրթական ու շինարարական գործը Սիոնի Հայ մայրավանքէն ներս: Ու այդ գաղաթը կրնար ըլլալ աւելի բարձր ու սէգ, եթէ մէկ կողմէն քաղաքական (ու անոր արդիւնք՝ տնտեսական) վերիվայրումներ ու խլրտումներ — ինչ որ բաժինն է սուրբ բայց դժբախտ այս հողաշերտին — վրայ չհասնէին, ու միւս կողմէն այդքան կանխահասօրէն չկտրէր թելը Ս. Պատրիարքի կեանքի օրերուն:

Տարիքը Սրբազանին, երբ ննջեց մահուան քունով: Չէր տօնած 65րդ տարեդարձը իր ծննդեան: Յ. Օշական ու Շ. Ռ. Պէրպէրեան ալ նոյն տարիքին դիմաւորեցին մահը: Բայց մարդկային կեանքի տեղութեան միջինը բարձր չէր այդ օրերուն: 70ը անցնողը բախտաւոր կը համարուէր: Դարուս երկրորդ քառորդին, Ս. Ուխտիս մէջ մահացող 20 Միաբաններուն մեծագոյն մասը ինկած է ընդմէջ 60ին և 70ին: Երանելի մը միայն իր ցաւատանջ օրերը քաջկռտած է մինչև 78: Թէև Շահան Պէրպէրեան (քիչ մը անդին

մեր տրտատպելիք յօդուածին մէջ) «ս-
մառնային կենդանութեամբ կանաչ» կ'ո-
րակէ Թորգոմ Սրբազանի կեանքի ծառը,
ինք, Պատրիարքը, տարի մը առաջ ճիշդ
իր տարիքովը և նոյնքան անակնկալօրէն
մահացած Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ.
Խորէն Ա. Մուրատեղեանի տարիքը կը
նկատէր «ծերութեան սեմէն» բաւական
ներս անցածի մը տարիքը»:

Ո՞րն է հոգիի և նկարագրի մեծու-
թեան ամենէն վաւերական չափանիշը:
Իմ համեստ կարծիքով, մարդերու մե-
ծութեան (լայնիմաստ այս բառին այլա-
զան երեսակներով) գերագոյն ապացոյցը
կարելի է համարել պատկառանքը, զոր ա-
նոնք կը պարտագրեն զանգուածներուն,
իրենց համախոհներուն և տարախոհնե-
րուն հաւասարապէս: Թորգոմ Արքեպիս-
կոպոս աւելի ո՞վ ունէր այդ հմայքն ու
պատկառանքը, անսուտ վկայութեամբը
իր ժամանակակիցներուն, զործակիցնե-
րուն, աշակերտներուն և «նոգէոր որդի-
ներուն» ու ձեռնասուններուն:

Արդարեւ, ի՞նչ է պատճառը որ եօթ
տարիներ միայն գահակալած Շնորհալի
ներսէսը ոչ միայն բարձրացած է սրբու-
թեան աստիճանին, այլև նկատուած է
մեր Եկեղեցւոյ սրկներէն մին, մինչ իր
մեծ եղբայրն ու նախորդը, Գրիգոր Գ.,
քանի մը տող միայն գրաւած է Եկեղեց-
ւոյ պատմութեան դասագրքին մէջ, հա-
կառակ աւելի քան կիսադարեան իր եր-
կարատեւ գահակալութեան:

Մարդ կը մեծնայ այն չափով, որ-
չափով որ կրնայ ընդլայնել, ընդարձա-
կել հորիզոնը իր մտքին ու հոգիին: Այլ
խօսքով, որքան իր հոգին լայն բանայ
այլոց ցաւերուն ու կարիքներուն և միտ-
քը՝ ուսման ու դիտութեան բարիքին:

Մտքին լոյսը և սրտին սէրը երկու
լծակներ են, մարդս իր կոչումի գեղեցիկ
բարձունքին հանող: Երբ լուսաւոր միտք
մը և սիրազեղ սիրտ մը բնականից դառ-
նան նոյն անձին մէջ, դուռը բաց կ'ըլ-
լայ դէպի հրաշքն ու հրաշալին: Այս ի-
րողութիւնը կը ճշմարտութիւն չափէ Գուր-
եան ի՞նչ այնպէս ալ անօր արժանաւոր յա-
ջորդի պարագային:

Մեծութեան այլ յատկանիշ մըն է
գաղութարապաւոսութիւնը (կը գործածեմ
բառը, հակառակ պաշտօնումով ածանցուած
բառերուն հանդէպ ունեցած անմարելի
իմ հակակրօնքին): Տարակոյս չկայ թէ
Թորգոմ Սրբազան մին էր այս կարգի
մեծհոգի մարդերէն, մանաւանդ երբ
նկատի առնենք փափուկ իր առողջու-
թիւնը (կը տառապէր շաքարախտէ, զրծ-
ուարամարսութենէ, ընդհանուր տկարու-
թենէ): Զոհել հաճոյք ու հանգիստ՝ մեծ
ու բարձր իտէլի մը նուաճումին ի խըն-
դիր յատուկ չէ առօրեային մէջ կղպուած
մարդերու: Գաղափարի մը զինուորա-
գրութեանը, այլ խօսքով՝ տեսիլքի մար-
դերն են որոնք պատմութեան շէնքը կը
կերտեն աղիւս առ աղիւս:

Թորգոմ Պատրիարքի բարեմասնու-
թիւններուն ու արժանիքներուն մասին
արտայայտուելու առեւ, յաճախ մոռա-
ցութեան կը տրուին շինարարական մարդի
մէջ իր կատարած նուաճումները, որոնք
զգալիօրէն պիտի նուազեցնէին զուսմարը
վանքի պարտքին (զոր ինք մեծ վիճապը
կ'անուանէր), եկամտաւորը «Մեծ Արտաին
Վրայ» — Jaffa Road-ին զուգահեռ ընթա-
ցող և այսօր Koreshի (Կիւրոս) անունը
կրող ճամբուն վրայ — կառուցուած նոր
կալուածներուն:

Աւելի ցայտուն ընծայելու համար
հոգեպատկերը բազմերախտ Պատրիարքին,
մենք մեզի կը ներենք, զանցառելի փո-
փոխութիւններով — յաւելում ինչպէս
յապաւում — արտագրել մասեր՝ 1974 ին,
«Սիոն»ի մէջ, հանգուցեալին ծննդեան
100ամեակին առթիւ մեր ստորագրած
յօդուածէն, հակառակ որ կը մնանք հաւա-
տացող մը նոր ըստած, թարմ խօսքին
ուժին ու դերին:

Տ. Թորգոմ Պատրիարքի գահակալու-
թեան եօթ տարիներէն իւրաքանչիւրը
գրեթէ նորութիւն մը ունէր արձանա-
գրելիք Ս. Աթոռոյս տարեգրութեան մէջ
իրեւ կրօնական կամ կրթական նուա-
ճում:

Թուենք զանոնք յաջորդաբար. —

1932 ին, տակուին իր գահակալութեան առաջին տարին չբոլորած, Ս. Թարգմանչաց ազգային երկսեռ նախակրթարանը կուտար իր առաջին հունձքը: Բանի մը ամիսներ ետք ալ բացումը կը կատարուէր կիւլպէնկեան Մատենադարանին, որ կոչուած էր ըլլալու մտաւոր լոյսի վառարանը այս Հաստատութեան:

1933 ի Հոկտ. ին կը կազմակերպուէր հարիւրամեայ յօրհանը Ս. Աթոռոյ Տպարանին, որը կ'օժտուէր նոր և արդիական մեքենաներով: Իսկ Դուրեան Մատենաշարը, որ կը հիմնուէր այդ օրերուն, նոր թափ մը պիտի տար տպագրական աշխատանքներուն, և նոր ու արժէքաւոր հրատարակութիւններ պիտի գային աւելնալ Հայ մշակոյթի գանձարանին վրայ, կրօնական, պատմական, գրական և բանասիրական մարզերու մէջ:

1934 ին կը կազմակերպէ ծրագիրը Ժառանգաւորաց վարժարանին և Ընծայարանին, յարմարցնելով զայն ժամանակի պահանջներուն: Պաշտօնի կը կոչէ Յ. Օշականի և Շահան Պէրպէրեանի նման բազմամեծ ու արուեստագէտ ուսուցիչներ, որոնց շունչին տակ պիտի աճէր ու ազգային զգացումներով թրծուէր հոգեւորականներու շնորհալի փաղանգ մը՝ որ հետագային ազգին ու եկեղեցիին բոլորանուէր իր ծառայութեամբն ու իր ստացած շնորհներուն լաւագոյնս օգտագործուեցին պիտի տիրանար բարձր դիրքերու մեր եկեղեցական տպարէզէն ներս, մտային ու հոգեւոր սնունդ ջամբելով աշխարհացրիւ Հայութեան հայրենակարօտ բեկորներուն:

1935 ին մեծ շուքով կը նշուէր, ինչպէս արտասահմանի հայաշատ կեդրոններու՝ այնպէս ալ Երուսաղէմի մէջ, Աստուածաշունչի Հայերէն Թարգմանութեան 1500 ամեայ Յօրհանը, նախաձեռնութեամբն ու գլխավորութեամբը Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին: Երուսաղէմի մէջ կը կազմակերպուին երեք հրապարակային հանդիսութիւններ՝ նշելու համար մեր մշակոյթի պատմութեան կարեւորագոյն այդ հանգրուանին մեծութիւնը: Այդ առթիւ հրատարակուած «Յուշարձան» պատկառելի հատորին պատրաստութեան մէջ

«առիւծի բաժին»ը կը պատկանի հոգեւոր Պատրիարքին:

1936 թուականն ալ չէր անցներ առանց ուշագրաւ նուաճումի, այս անգամ Ս. Աթոռի կրթական մարզին մէջ, չնայած Ս. Երկրի մէջ տիրող գործադուլին ու քաղաքական անապահով կացութեան: Կը հիմնուէր Եաֆայի Ս. Գլխադիր վարժարանը, որով բազմացող այդ գաղութի մանուկներն ու պատանիները պիտի ընդունէին ազգային նախակրթութիւն:

1937 ին նոյնը կը կատարուէր Ամմանի գաղութին մէջ, Փոքրաթիւ այդ գաղութն ալ հայեցի մշակոյթէ չզրկելու ազնիւ մտահոգութենէն թելադրուած՝ Թորգոմ Պատրիարք բացումը կը կատարէր Հեթումեան ազգային նախակրթարանին:

1938 ին կ'աւարտէր չինութիւնը Մեծ Արեւի վրայ կառուցուած վանքապատկան վերջին հաստատութիւնը կալուածին:

Նոյն տարւոյ Դեկտ. 24 ին, ոտքի դարձանումի համար Եգիպտոսի մէջ անցուցած երկամսեայ արձակուրդ-բացակայութենէ մը ետք Ս. Աթոռ դարձին, աւելի առոյգ ու կազդուրուած կ'երևէր: 48 օրեր ետք սակայն, 10 Փետր. 1939, Ուրբաթ երեկոյեան, դիտապաստ կ'իյնար ուղեղային յարկարծահաս կաթուածէ:

Չենք կրնաք փակել մեծանաւն Պատրիարքին մասին ըրած մեր այս ընդհատ ու հպանցիկ նշումները, առանց գծելու դէմքը գրաւէ Պատրիարքին: Բայց այդ աւելիով է ըրած մեծ գրագէտ ու քննադատ Յակոբ Օշականը (տեսնել մի քանի էջ անդին): Կը բուականանանք թուումը ընելով իր գործերուն. — «Երիմեան Հայրիկ», «Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան» (մենագրութիւններ), «Աւետարանի ձմերձ», «Առաքելոց Շաւիղով», «Բերթումներ», «Բարոյներ», «Սուրբք և Տօնք», «Բարեկարգութիւն Հայց. եկեղեցւոյ», «Հնդկահայք» և չն. իրեն թարգմանութիւն ունի «Հոգեբանութիւն»ը և «Պողիկտոս»ը (տաղափնալ): Կատարած է նաև «Նորեկ»ի աշխարհաբարի թարգմանութիւն մը:

Կը խոնարհինք մեծասիրտ և մեծագործ Պատրիարքի խնկելի յիշատակին առջև:

Դ. Ճ.